

Orient w twórczości „polskich poetów kaukaskich” (na przykładzie twórczości Tadeusza Łady-Zabłockiego, Władysława Strzelnickiego, Michała Butowta-Andrzejkowicza)

Samir Sattarov

Instytut Literatury im. Nizami Gandżawi
Azerbejdżańskiej Narodowej Akademii Nauk
ORCID: 0000-0001-6380-0230

The Orient in the Work of “Polish Caucasian Poets”. A Case Study of the Poetry of Tadeusz Łada-Zabłocki, Władysław Strzelnicki and Michał Butowt-Andrzejkowicz

Abstract: This paper deals with the theme of the Orient in the creativity of “Polish Caucasian poets” (Tadeusz Łada-Zabłocki, Władysław Strzelnicki and Michał Butowt-Andrzejkowicz), as well as the causes of their interests in The East and The Caucasus. According to the author, it is connected with the blossoming of Romanticism in Europe and Russia in the first half of the 19th century. Romantic writers very often referred in their creativity to the themes of romantic love, knighthood, fight for freedom, nature and its beauty, spiritual essence, Orient, world of fantasies and imagination, as well as mythologism or mysticism. The theme of the Orient allowed them to combine all the above-mentioned themes. For “Polish Caucasian poets”, the Caucasus was the East, and romanticism in their creation contributed to view the Caucasus as a different (than ordinary) world offering other possibilities, a different degree and quality of freedom. Therefore, the romanticism of “Polish Caucasian poets” was closely connected with Caucasian orientalism, which enriched Polish literature with new contents. Orientalism in the creativity of “Polish Caucasian poets” acquired its specificity with the dominant motives referring to freedom, descriptions of nature and beautiful Caucasian landscapes, Eastern (Azerbaijani) mythology, etc. In this way, “Polish Caucasian poets” brought to the Polish romantic literature hitherto unknown in it a new exotic Caucasian colouration and played an important role in the development of relations between the Polish culture and the cultures of Caucasian peoples.

Key words: Orient, East, Romanticism, Caucasus, Poetry, Prose, “Polish Caucasian Poets”

Słowa kluczowe: Orient, Wschód, Kaukaz, romantyzm, poezja, proza, „polscy poeci kaukascy”

Wśród prac naukowych poświęconych życiu i twórczości „polskich poetów kaukaskich”¹ (w Azerbejdżanie i w Polsce) warto wymienić takie fundamentalne opracowania, jak książki: Gular Abdullabekovej *Темы и инспирация Азербайджана в польской литературе XIX века*, Mirszahina Sadychly *Азербайджанско-русско-польские литературные связи*, Bohdana Baranowskiego *Polskie zainteresowania z XVIII i XIX wieku kulturą Gruzji i Polsko-azerbejdżańskie stosunki kulturalne w pierwszej połowie XIX wieku*, Bohdana i Krzysztofa Baranowskich *Polaków kaukaskie drogi*, Jerzego Brzezińskiego *O języku Tadeusza Łady-Zabłockiego oraz Osobliwości słowotwórcze w poezji Tadeusza Łady-Zabłockiego*, Stanisława Burkota *Polskie podróżopisarstwo romantyczne*, Waława Kubackiego *Malwy na Kaukazie*, Jana Reychmana *Podróżnicy polscy na Bliskim Wschodzie w XIX w.*, Elżbiety Lijewskiej *Szkice Kaukazu*, Marii Filiny i Danuty Ossowskiej *Losy Polaków na Kaukazie* oraz artykuły: Waleriana Lachnitta *Do skał Tauridy przykuci*, Marii Janion *Rozbitych harf niedomówiony dźwięk* oraz *Tadeusz Łada-Zabłocki 1813–1847*, Jana Dürr-Durskiego *Tadeusz Zabłocki spod przemalowań biograficznych*, Waława Borowego *Shelleyanin polski sprzed wieku*, Wiery Chitariszwili-Ocheli *Polsko-gruzińskie związki literackie w XIX wieku*, Władimira Djakowa *Tadeusz Łada-Zabłocki a studenckie Polskie Towarzystwo Literackie w Moskwie. W świecie nowych materiałów archiwalnych*, Agatona Gillera *Polacy na Kaukazie, odczyt Mateusza Graliewskiego*, Mieczysława Ingłota *Polacy piszący na Kaukazie w pierwszej poł. XIX w. Materiały do zagadnienia* oraz *Rosja i Rosjanie w oczach polskich kaukazczyków*, który ukazał się w książce *Spotkania literackie. Z dziejów powiązań polsko-rosyjskich w dobie romantyzmu i neoromantyzmu*, Tadeusza Polanowskiego *Model człowieka w wierszach Łady-Zabłockiego*, Diny Prokofiewej *Domysły i przypuszczenia. Aleksander Odojewski i Tadeusz Łada-Zabłocki*, Jana Reychmana *Friedrich Bodenstedt i Tadeusz Łada-Zabłocki, Kilka azerbejdżańskich piosenek ludowych zapisanych przez Polaków na Zakaukaziu w I połowie XIX wieku*, *Polacy w górach Kaukazu do końca XIX w.*, *Stosunki literackie polsko-azerbejdżańskie w XIX wieku*, *Ze stosunków literackich polsko-gruzińskich w XIX w.*, *Z polskich zainteresowań folklorem ludów tureckich Imperium Carskiego w I poł. XIX w.*, wydanego w książce *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki, Z przeszłości polsko-kaukaskiej*, a także Moniki Warnieńskiej *Z ziemi polskiej na daleki Kaukaz...* oraz Marka Żywowa *Polscy poeci „kaukascy”*, i in.

Do tego trzeba dodać, że dane biograficzne „polskich poetów kaukaskich” na czele z Tadeuszem Ładą-Zabłockim zostały opracowane przez Gular

¹ Określenie „grupa polskich poetów kaukaskich” jest symboliczne, ponieważ do tej grupy należeli zarówno poeci, jak i prozaicy. Po raz pierwszy określenia tego użył Tadeusz Łada-Zabłocki w liście do Józefa Ignacego Kraszewskiego, pisząc: „my, mieszkańcy Kaukazu” – miał na myśli kaukaskich Polaków.

Abdullabekową w książce *Азербайджанско-польские литературные связи XIX–XXI веков*².

Jednak jak wskazują wymienione wyżej prace naukowe, temat Orientu w twórczości „polskich poetów kaukaskich” nie był uwzględniany ani w polskim, ani w azerbejdżańskim literaturoznawstwie.

Z tego powodu chciałbym się skupić w niniejszym artykule właśnie na temacie Orientu w twórczości „polskich poetów kaukaskich”, na przykładzie twórczości Tadeusza Łady-Zabłockiego³, Władysława Strzelnickiego⁴ i Michała Butowta-Andrzejkowicza⁵.

Do grupy „polskich poetów kaukaskich” należą polscy literaci zesłani na Kaukaz przez rząd carski w XIX w. za udział w tajnych stowarzyszeniach, ruchach spiskowych proklamujących idee wolności i niepodległości Polski,

² Г. Абдуллабекова, *Азербайджанско-польские литературные связи XIX–XXI веков*, Мутарджим, Баку 2012.

³ Tadeusz Łada-Zabłocki – polski poeta, tłumacz i etnograf, urodził się w 1813 r. we wsi Ługienicze na Witebszczyźnie, zmarł w sierpniu 1847 r. we wsi Kulp guberni erywańskiej. Pochodził z niezamożnej rodziny szlacheckiej. Uczęszczał do gimnazjum ojców bazylianów w Witebsku. Po jego ukończeniu w 1831 r. został przyjęty na koszt skarbowy na wydział filologii Uniwersytetu Moskiewskiego, gdzie studiował do roku 1833. Podczas studiów na uniwersytecie został członkiem Stowarzyszenia Literackiego Numeru Jedenastego, nazwanego zgodnie z numerem pokoju, gdzie spotykali się członkowie stowarzyszenia skupieni wokół Wissariona Bielińskiego. W 1833 r. został aresztowany i zesłany na dwa lata do Witebska. W 1837 zesłano go na 22 lata na Kaukaz i wcielono do korpusu wojska rosyjskiego. W 1845 r. wydał w Petersburgu zbiór *Poezje Tadeusza Łady Zabłockiego*. W tymże roku wydał też w Paryżu zbiór ukraińskich pieśni ludowych. Był również autorem prac z literaturoznawstwa, które nigdy nie były opublikowane. Są to: *Doświadczenia poetyckie*, *Materiały do historii cywilizacji i literatury słowiańskiej*, *Poglądy na historię literatury gruzińskiej*. Podczas pobytu w Azerbejdżanie przetłumaczył z języka perskiego na język rosyjski utwór Abbas gulu Aga Bakichanowa *Gulisstan-i iram* (historię wschodniej części Kaukazu).

⁴ Władysław Strzelnicki – urodził się w 1820 r. na Podolu, zmarł w 1846 r. w Tyflisie. Ukończył gimnazjum w Kamieńcu Podolskim. W 1931 r. został przyjęty na Wydział Filologiczno-Filozoficzny Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie. Podczas studiów zaangażował się w działalność tajnego stowarzyszenia studenckiego, które później zostało wcielone do Stowarzyszenia Ludu Polskiego Szymona Konarskiego. Za działalność konspiracyjną był aresztowany i zesłany na Kaukaz. Wcielono go do korpusu kaukaskiego z prawem awansu. Na Kaukazie przebywał między innymi w Szemasze, Baku, Temir-Chan-Szurze, Gubie w Dagestanie, Chodżały w Karabachu, Kiurdamirze, Agdżabedi, Piatigorsku. Przebywając na Kaukazie, stworzył między innymi utwory: *Poezje Władysława Strzelnickiego*, *Szkice Kaukazu*, *Dwaj Uzdeni – powieść kaukaska*, *Mahmudek – powieść kaukaska*. Nie patrząc na to, że poszczególne wiersze poety drukowane były na łamach „Rocznika Literackiego”, „Dziennika Narodowego”, „Athenaeum”, „Rubonu”, i in., wszystkie utwory opublikowano dopiero po jego śmierci w 1860 r. w Żytomierzu.

⁵ Michał Butowt-Andrzejkowicz – urodził się w 1780 r. w Połtawie, zmarł w 1860 r. w Petersburgu. Studiował na Uniwersytecie Wileńskim. W 1838 r. za działalność konspiracyjną ukarany został obowiązkami odbycia służby wojskowej w garnizonach kaukaskich. Na Kaukazie przebywał, między innymi, w Tyflisie, Dagestanie, Szamchorze, Jelizawietpolu (obecnie Gandza), Sałachły, Szemasze, Baku, Kubie, Derbencie, Temir-Chan-Szurze. W 1845 r. otrzymał awans na oficera. Po pobycie na Kaukazie napisał i wydał w 1959 r. w Warszawie *Szkice Kaukazu (Derbent) Michała Butowta-Andrzejkowicza*.

a także w powstaniach narodowowyzwoleńczych w Królestwie Polskim. Kaukaz w owym czasie nazywany był „Południową Syberią”, a zesłańcy polscy często byli wcielani do korpusów wojsk rosyjskich stacjonujących na Kaukazie. W ten sposób rząd carski starał się użyć Polaków do stłumienia powstań przeciwko Rosji na podbitym już przez Imperium Rosyjskie Kaukazie. Polacy jednak niechętnie brali udział w wojnie przeciwko ludom podbijanym na Kaukazie i często mieli poczucie solidarności z narodami pozbawionymi wolności.

Tu trzeba zaznaczyć, że los polskich zesłańców na Kaukazie Północnym znacznie się różnił od losu Polaków zesłanych na Kaukaz Południowy. W latach trzydziestych XIX w., po stłumieniu powstania listopadowego w Królestwie Polskim i masowych zesłaniach Polaków na Kaukaz, Południowy Kaukaz (w tym również Azerbejdżan) nie stanowił już centrum teatru wojen kaukaskich i los Polaków zesłanych do tej części Kaukazu był lepszy w porównaniu z losem zesłańców przebywających na Kaukazie Północnym. Mieli oni jedne z lepszych warunków w systemie carskiej zsyłki. Warunki zsyłki i otoczenie odzwierciedliło się też w twórczości polskich literatów zesłanych na Kaukaz. Jeżeli w twórczości „polskich poetów kaukaskich” przebywających na Kaukazie Północnym dominują motywy związane z wojną i bitwami, odwagą górali kaukaskich w walce o wolność itd., to w twórczości polskich literatów zesłanych na Kaukaz Południowy przeważają, głównie, motywy przygodowe, miłosne, opis „egzotyki” wschodniej. Natomiast w twórczości u wszystkich „polskich poetów kaukaskich” bez wyjątku występują motywy tęsknoty za ojczyzną i samotności.

Wśród najwybitniejszych „polskich poetów kaukaskich” wymienić należy między innymi: Tadeusza Ładę-Zabłockiego, Władysława Strzelnickiego i Michała Butowta-Andrzejkowicza, o których twórczości będzie mowa w artykule. Wymienieni literaci podróżowali po całym Kaukazie i byli między innymi w Czeczenii, Dagestanie, Gruzji i Azerbejdżanie. Motywy twórczości tych literatów zależą od tego, w jakiej części Kaukazu powstał ten czy inny utwór.

Okres twórczości wymienionych literatów, czyli I połowa XIX w., przypada w Europie i Rosji na czas rozkwitu romantyzmu. Wiadomo, że twórcy romantyczni w swoich utworach najczęściej poruszali takie tematy, jak miłość romantyczna, rycerstwo, walka o wolność, natura i jej piękno, duchowa istota, Orient, świat fantazji i wyobrażeń, a także mitologizm czy też mistycyzm. Tu szczególną uwagę trzeba zwrócić na temat Orientu, który łączył w sobie i pozwalał poruszać wszystkie wyżej wymienione tematy.

Oprócz tego zainteresowanie romantyków Wschodem uwarunkowane jest też typologiczną bliskością europejskiej poetyki romantycznej i poetyki wschodnich literatur (tzn. literatur Bliskiego Wschodu). Bliskość ta polega na tym, że w Europie romantyczny typ myślenia przejawiał się tylko w poszczególnych momentach historycznych (w średniowieczu, w okresie rozkwitu romantyzmu jako kierunku literackiego, pod koniec XVIII, w I połowie XIX, a także na początku XX w.), a we wschodnich literaturach

romantyzm stanowi tzw. tradycję literacką, która występuje niezmiennie przez cały okres istnienia literatury. Dlatego Wschód w oczach europejskich romantyków jest swego rodzaju „praojczyzną” ich systemu estetycznego⁶. O paraleli między „klimatem poetyki romantycznej a miłosnym obrazowaniem znamionującym literatury orientalne” piszą też polscy orientaliści Ananiasz Zajączkowski oraz Jan Reychman⁷.

Dla „polskich poetów kaukaskich” Wschodem był Kaukaz. Często opierali swoje utwory na historycznych czy też ludowych materiałach (mitach, legendach, opowiadaniach naocznych świadków lub własnych wrażeniach).

Oprócz tego Kaukaz dla polskich romantyków był swego rodzaju innym światem, przeciwstawnym (krytykowanemu przez romantyków) światu rzeczywistemu. Stefan Żółkiewski określa taką tendencję w romantyzmie w następujący sposób:

Realizm [...] bywał także formą protestu, jako wyraz zainteresowania kulturą, w której żyły wolne dzieci natury. Wolny jeździec pustyni, zazwyczaj wyidealizowany, obdarzony był pięknymi i szlachetnymi cechami ludzkimi, ostro przeciwstawnymi tym, które rodziło wyrachowanie, obłuda, niewola absolutyzmu, dworactwo – krytykowane przez romantyków w świecie rzeczywistym⁸.

Innymi słowy, romantycy dążyli do poszukiwania „innego świata, świata niekoniecznie idealnego, ale oferującego inne możliwości, inny rodzaj swobody, inną jakość wolności”⁹.

Jak wspomniano wyżej, dla wielu „polskich poetów kaukaskich” Kaukaz był Wschodem, a utwory o Kaukazie pisane były jako utwory o Wschodzie.

⁶ Zob. В. Жирмунский, *Литературные отношения Востока и Запада как проблема сравнительного литературоведения*, w: В. М. Жирмунский, *Сравнительное литературоведение*, Ленинград 1979; С. Каганович, *Русский романтизм и Восток: Специфика межнационального взаимодействия*, Ташкент 1984, s. 59.

⁷ Zob. A. Zajączkowski, *Orient jako źródło inspiracji w literaturze doby mickiewiczowskiej*, Warszawa 1955; J. Reychman, *Orient w kulturze polskiego oświecenia*, Warszawa 1964. Co więcej, w polskiej literaturze naukowej orientalizm określany jest jako fascynacja egzotyką Wschodu. Chodzi tu nie tylko o kraje arabskie i Persję, ale też o Kaukaz, Krym, Turcję, Ziemię Świętą, Indie, Chiny, Japonię itd. (zob. A. Zajączkowski, *Orient jako źródło inspiracji w literaturze doby mickiewiczowskiej*, Warszawa 1955; J. Reychman, *Orient w kulturze polskiego oświecenia*, Warszawa 1964; D. Kalinowski, *Dalekowschodnie religie w oczach romantyków*, w: *Religie i religijność w literaturze i kulturze romantyzmu*, red. E. Kasperski, O. Kryszowski, Warszawa 2008, s. 429–448; J. Toczyński, *Motywy indyjskie w literaturze polskiej*, Warszawa 1981). W literaturze naukowej istnieje też dość sprzeczne „postkolonialne” spojrzenie na Orient i orientalizm polski XIX w. (zob. D. Skórczewski, *Teoria, literatura, dyskurs. Pejzaż postkolonialny*, Lublin 2013; D. Skórczewski, *Kilka myśli o romantyzmie i Słowackim z postkolonializmem w tle*, „Słupskie Prace Filologiczne, Seria Filologia Polska” 2010, nr 8), gdzie pojęcie Orientu stosowane jest, między innymi, w odniesieniu do krajów Europy Wschodniej (orientalizacja Kresów polskich, Ukrainy, Rosji itd.). W tym przypadku bardziej trafne byłoby używanie terminu „egzotyzm” niżeli „orientalizm”.

⁸ S. Żółkiewski, „Twórczość” 1952, nr 8, s. 127, cyt. za: A. Zajączkowski, *Mickiewiczowski palampor*, „Poradnik Językowy” 1954, z. 2 (117), s. 1.

⁹ Я. Гордин, *Русский человек и Кавказ*, w: *Культура и общество. Альманах Фонда им. Д. С. Лихачева*, выпуск 2–3, Санкт Петербург 2006, s. 120.

Na przykład w wierszu *Do brzozy w górach Kaukaskich* Tadeusz Łada-Zabłocki pisze:

Zacząwszy życie pod niebem Wschodu
Zwolna wędziesz i już nie siejesz [brzoza – S. S.]
[...]
Rozzielen czoło i znów wesoło
Zakwitnij pośród kaukaskich lasów¹⁰.

Z wyżej przytoczonego wiersza wynika, że Kaukaz jest dla poety Wschodem (Kaukaz znajduje się pod niebem Wschodu), a słowa Kaukaz i Wschód w tym wierszu mogą wzajemnie się zastępować.

Michał Butowt-Andrzejkowicz w *Szkicach Kaukazu*, opisując miasto Szamacha¹¹, stwierdza: „Pełno wszystkiego na tym wschódni bazarze”¹².

Wynika stąd, że azerbejdżańskie miasto Szamacha ze swoim „wschodnim bazarem” również odbierane jest przez polskiego literata jako Wschód.

Władysław Strzelnicki również pisał o Kaukazie i o Wschodzie (dokładniej, jako o części Wschodu), nie patrząc na to, że często irytował się na różnych „znawców i piewców” Wschodu z powodu uogólnień, uproszczeń i braku wiedzy o Wschodzie. Jego zdaniem Wschód to pojęcie bardzo szerokie: „od Egiptu do brzegów Barbaryjskich”¹³:

Możnaby się jeszcze zgodzić na gościnność takiego a takiego Turka, Araba, nawet Czereksa, ale nie na gościnność wschodnią¹⁴.

Nasze opaczne pojęcia o Wschodzie pochodzą najwięcej stąd, że podróżnicy nasi dobrowolnie poddają się złudzeniom optycznym, biorąc cząstkę jakąś, dach, krużganek, kolumnadę, albo i jedną cegielkę, za cały budynek. Byleby ktoś koniec nosa wetknął w granice Azji, już się ma za biegłego orientalistę, – zaraz wydaje książkę i z jakąż akademyczną przesadą wyrokuje o tym Wschodzie!¹⁵.

Poeta był więc świadomy różnorodności etnograficznej i geograficznej Wschodu i Kaukazu, dlatego też irytowały go uogólnienia formułowane przez europejskich podróżników i tzw. znawców problematyki wschodniej.

Tym niemniej, przedstawiając życie świętego z Kiurdamiru¹⁶, w *Szkicach Kaukazu* Strzelnicki pisze:

Jak to żeby wyrozumiałość małżeńską, mogła posunąć się tak daleko, i to gdzie? na Wschodzie! a w cóż się obróciła owa wschodnia zazdrość, owe haremy, kraty i czujni rzezańce?¹⁷.

Jak widać, nie patrząc na irytację Strzelnickiego z powodu uogólnień formułowanych przez tzw. znawców Wschodu, sam poeta również pisze o Kaukazie jako o Wschodzie.

¹⁰ T. Łada-Zabłocki, *Do brzozy w górach Kaukaskich*, w: *Poezje Tadeusza Łady-Zabłockiego*, Drukarnia Karola Kraja, Petersburg 1843, s. 169, 142.

¹¹ Szamacha (azerb. *Şamaxı*) – miasto w Azerbejdżanie.

¹² M. Butowt-Andrzejkowicz, *Szkiece Kaukazu*, t. I, Drukarnia Jana Psurskiego, Warszawa 1859, s. 113.

¹³ W. Strzelnicki, *Szkiece Kaukazu*, Nakładem J. Strzelnickiego, Żytomierz 1860, s. 14.

¹⁴ Tamże, s. 14.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Kiurdamir (azerb. *Kürdəmir*) – miasto w Azerbejdżanie.

¹⁷ W. Strzelnicki, *Szkiece Kaukazu*... s. 14.

Romantyzm „polskich poetów kaukaskich” wiązał się ściśle z orientalizmem kaukaskim, który wzbogacił polską literaturę nowymi treściami. W odróżnieniu od poetów i pisarzy rosyjskich czy też europejskich, orientalizm w twórczości „polskich poetów kaukaskich” zyskał specyfikę, w której dominują motywy nawiązujące do wolności, opisy przyrody i pięknych krajobrazów kaukaskich, motywy mitologii wschodniej (azerbejdżańskiej), a także styl życia górali kaukaskich.

Jednym z najbardziej znanych „polskich poetów kaukaskich”, którego twórczość bogata jest w motywy orientalne, był Tadeusz Łada-Zabłocki. Motywy orientalne w jego twórczości występują w *Poezjach pierwszego okresu* pisanych w latach 1831–1833 w Szypulinie, Wilnie, Moskwie, Witebsku, Mosarzu, czyli zanim poeta przybył na Kaukaz. W utworach powstałych w tym okresie odczuwalne są wpływy Hafiza Sziraziego, George’a Byrona i innych europejskich poetów romantycznych.

W wierszu *Do przyjaciół. Pieśń przy winie* Zabłockiego odnajdujemy analogie z wieloma wierszami, a dokładniej gazelami Hafiza Sziraziego, w których poeta sławi takie ziemskie przyjemności, jak picie wina i kobiecą miłość.

By serce odwilżyć, by umysł rozświecić,
Bóg dobry dał winną jagodę;
By ścieżkę ciernistą żywota rozkwiecić,
Utworzył dziewice nam młode...¹⁸

Wiersz świadczy o wpływie twórczości Hafiza Sziraziego na poezję Tadeusza Łady-Zabłockiego. Zwraca na to uwagę też znany polski orientalista Jan Reychman, pisząc: „Na »grupę kaukaską« wywierają wpływ poeci Wschodu: Firdausi, Hafiz, z którego cytataę wziął za motto jednego z wierszy Zabłocki”¹⁹.

W wierszu *Do mojej wyśnionej dziewczyny* Zabłocki wprowadza obraz fantastycznej istoty z mitologii wschodniej w postaci pięknej dziewczyny (jak w utworze Byrona *Oblubienica z Abydos*) Peri²⁰:

Zjawiała mu się w Rusalki blasku
Sypiąc iskrzystej fali kryształy
[...]
Jak Peri, cora wschodnich urojeń,
W szacie przejrzystej, w wieńcu gwiazdzistym²¹.

¹⁸ T. Łada-Zabłocki, *Do przyjaciół. Pieśń przy winie*, w: *Poezje Tadeusza Łady-Zabłockiego*, Drukarnia Karola Kraja, Petersburg 1843, s. 169, s. 22.

¹⁹ J. Reychman, *Polacy w Górach Kaukazu do końca XIX w.*, „Wierchy. Rocznik poświęcony górcom” 1954, s. 40.

²⁰ Peri – w mitologii azerbejdżańskiej, perskiej i tureckiej – fantastyczne istoty w postaci pięknych dziewczyn. Su Perisi (azerb. *su* – woda i *peri* czyli „wodna peri”) inaczej w języku azerbejdżańskim – syrena, rusalka.

²¹ T. Łada-Zabłocki, *Do mojej wyśnionej dziewczyny*, w: *Poezje Tadeusza Łady-Zabłockiego*, s. 169, 10.

Ten sam obraz można spotkać w wierszu *Dumka* powstałym już na Kaukazie w „poezjach trzeciego okresu”:

Dadź o sobie krótką wieść
Peri jasnowłosej,
Z którą krzyż mi ciężki nieść
Rozkazały losy²².

Motywy orientalne w cytowanych wierszach związane są z mitologią wschodnią, w której występują fantastyczne istoty w postaci pięknych dziewczyn – Peri. Obraz Peri spotkać można w wielu wschodnich legendach, mitach i bajkach). W kulturze azerbejdżańskiej mianem Peri określa się też kobiety urzekające pięknem, czarującą urodą. Peri dla Zabłockiego to „córa wschodnich urojeń”. Odwołując się do tego obrazu, Zabłocki, po pierwsze, nadaje swoim utworom wschodni koloryt, a po drugie, w ten sposób określa kobietę o wschodniej urodzie. W wierszu *Do mojej wysnionej dziewczyny* autor pisze o Peri jako o rusałce (syrenie), czym nawiązuje bezpośrednio do mitologii azerbejdżańskiej, gdzie wodne Peri (azerb. *Su pərisi*) to rusałki (syreny).

Ogólnie rzecz biorąc, „polscy poeci kaukascy” często wprowadzali do swoich utworów motywy z mitologii wschodniej. Motywy te, zwłaszcza zaczerpnięte z mitologii azerbejdżańskiej, spotkać można zarówno w *Poezjach* Zabłockiego, jak i w utworach Władysława Strzelnickiego i Michała Butowta-Andrzejkowicza. Odwoływanie się do wschodniej mitologii miało na celu przedstawienie egzotycznego, wzniosłego, innego niż rzeczywisty świat Wschodu, pokrytego woalem tajemnicy. „Polscy poeci kaukascy” często też nawiązywali do motywów mitologicznych, aby ukryć przed rosyjską cenzurą odniesienia do idei politycznych, na przykład, do niewoli i przymusowego zesłania – świadczy o tym m.in. obraz Prometeusza przykutego do gór kaukaskich w twórczości Tadeusza Łady-Zabłockiego. W wierszu *Zdrowie Dymitra Demidowa* autor porównuje Demidowa do Prometeusza niesprawiedliwie przykutego do gór kaukaskich, który – nie patrząc na męki – z uśmiechem znosił burze i wyzwiał świat do walki:

Jak ów Prometeusz pochopny
Którego Jowisza gniew chłostał,
W męczarniach katuszy okropnej
Jak skała niezgiętym pozostał;
Choć nad nim grom w czarnej przetaczał się chmurze
Świat wyzwiał do walki, z uśmiechem zniósł burze²³.

Zsyłka na Kaukaz przyczyniła się do bezpośredniego kontaktu Zabłockiego ze Wschodem. *Poezje trzeciego okresu. Pisane za Kaukazem* bogate są w motywy orientalne. Piękne krajobrazy kaukaskie występują w takich wierszach, jak: *Do brzozy w górach Kaukaskich*, *Duma nad brzegiem*

²² T. Łada-Zabłocki, *Dumka*, w: *Poezje Tadeusza Łady-Zabłockiego*, s. 169.

²³ T. Łada-Zabłocki, *Zdrowie Dymitra Demidowa improwizacja*, w: *Poezje Tadeusza Łady-Zabłockiego*, s. 160.

Morza Kaspijskiego, Do wieczornej gwiazdy, Widok Szyrwanu z Szemachińskiej góry, Poranek w górach i in.

W wierszu *Do Zary* poeta przedstawia obraz pięknej wschodniej dziewczyny:

O córo wschodniej krainy
Jedna ty z ludzi natłoku,
[...]
I tam są piękne dziewice,
Jak wasze Peri ponętne²⁴.

W tym wierszu Zabłocki, wprowadzając do swojej poezji egzotykę orientalną, przyrównuje wdzięk wschodniej dziewczyny do urody Peri. Takie porównanie pięknej dziewczyny do Peri wzięte zostało z poezji wschodniej. Tego rodzaju epitety i metafory spotkać można w poezji Nizamiiego Gandzawi, Haganiego Szyrwanu, Hafiza Szirazi i innych poetów wschodnich. Świadczy to między innymi o wpływie wschodniej poezji oraz kultury azerbejdżańskiej (gdzie, jak zaznaczyliśmy wyżej, atrakcyjne dziewczyny często nazywane są Peri) na twórczość Zabłockiego.

Ten sam obraz (pięknej dziewczyny) ukazuje się też w innych wierszach Zabłockiego. Na przykład w wierszu *Do góralki*, gdzie poeta przedstawia obraz urodziwej góralki kaukaskiej:

Raj twój na ziemi! piękna Góralko!
O! świeć mi w ciemni życia bezbrzeżnej²⁵.

W tym wierszu również odczuwana jest poetyka wschodnia, gdzie uroda dziewczyny porównywana jest do światła lub promieni słońca, księżycy, a w przenośnym sensie „świeci w ciemni życia”. Innymi słowy, zarówno w wierszu *Do Zary*, jak i drugim pt. *Do góralki* Zabłocki nie tylko wprowadza motywy orientalne, ale też stosuje elementy poetyki wschodniej.

Drugim znanym twórcą z grupy „polskich poetów kaukaskich” był Władysław Strzelnicki. Na twórczość Strzelnickiego duży wpływ wywarła poezja Adama Mickiewicza. Świadczy o tym między innymi to, że *Szkice Kaukazu* rozpoczynają się słowami nawiązującymi do *Burzy* Adama Mickiewicza: „Szczęśliwy, kto ma się z kim żegnać!”. Dalej autor-narrator (jak i podmiot liryczny *Sonetów krymskich* Mickiewicza – pielgrzym) opisuje wschodni krajobraz – w tym przypadku Azerbejdżanu.

W *Poezjach i Szkicach Kaukazu* Władysława Strzelnickiego motywy orientalne związane są przede wszystkim z refleksjami autora nad historią Kaukazu, a także ciężkim losem podmiotu lirycznego (*Poezje*) czy też narratora (*Szkice Kaukazu*) na wygnaniu, tęsknotą za Ojczyzną. A opis piękna przyrody Wschodu pozwalał Strzelnickiemu zapomnieć na jakiś czas o jego losie zesłańca.

²⁴ T. Łada-Zabłocki, *Do Zary*, w: *Poezje Tadeusza Łady-Zabłockiego*, s. 156.

²⁵ T. Łada-Zabłocki, *Do Góralki*, w: *Poezje Tadeusza Łady-Zabłockiego*, s. 187.

W twórczości Strzelnickiego, podobnie jak Zabłockiego, ważne miejsce zajmują motywy wschodniej mitologii. Na przykład w wierszu *Pobojowisko* Strzelnicki wprowadza obraz anioła śmierci z mitologii islamskiej „Azraela”:

I swoich gości Azrael nie zliczy!
O! anioł śmierci lubi się przechadzać
Po Dagestanu ochmurnionej ziemi²⁶.

Dalej autor, odwołując się do ajatów Koranu, pisze:

Wam, wychowawcom bojów i cierpienia?
Przecież mogiła uciech wam przysporzy,
I bole zdejmie, i wrota otworzy
Bujnej swobody?... Jaśniejsza od słońca
Łaska tam Boża wiernych opromienia;
Tam macie tonąc w rozkoszach bez końca,
Wiecznego tchnieniem oddychać poranku,
I ssać słodczyce ze źródeł przejrzystych,
I pieścić Huri²⁷ na łóżach złocistych²⁸

W tym wierszu motywy mitologii wschodniej (islamskiej), gdzie „wierni w walce o wolność będą nagrodzeni łaską Bożą”, nakładają się na sympatię autora do ludów kaukaskich walczących o wolność. W 75 ajacie czwartej sury z Koranu pt. Al-Nissa Bóg mówi:

Niechaj zatem za sprawę Boga walczą ci, którzy zamieniliby życie doczesne na Życie Przyszłe. A jeśli ktoś walczy za Boga, a zostałby zabity lub odniósłby zwycięstwo, wkrótce My damy mu wielką nagrodę.

W 52 surze pt. Al-Tur Bóg mówi:

wierni (Bogu) znajdują się w Ogrodach rajskich i w szczęściu [...] tego dnia będą oni odpoczywać, leżąc na posłaniach ustawionych rzędami. I My damy im za towarzyszy czyste Huri (niewiasty) o wielkich pięknych oczach.

Z wyżej cytowanego wiersza wynika, że Strzelnicki znał Koran, kaukaskie tradycje, mentalność górali kaukaskich, którzy idąc do walki z przeciwnikiem, wierzyli, że będą wynagrodzeni przez Boga po śmierci. Trzeba też dodać, że sposób wypowiedzania się poety świadczy o jego sympatii do ludów walczących o swoją wolność.

Warto również wspomnieć, że obraz Kaukazu i jego mieszkańców oraz motywy wschodnie częściej pojawiają się w prozie Strzelnickiego niż w jego poezji. W *Szkicach Kaukazu*, o których mowa była wyżej, autor-narrator²⁹ opisuje przyrodę kaukaską, podaje informacje historyczne i etnograficzne o poszczególnych częściach regionu (np. o Chanacie Karabachskim i jego

²⁶ W. Strzelnicki, *Pobojowisko*, w: *Poezje Władysława Strzelnickiego*, Nakładem J. Strzelnickiego, Żytomierz 1860, s. 58.

²⁷ Huri (azerb. *Huri*, pol. hurysa) – według islamu to wiecznie młoda i piękna dziewczica w raju stanowiąca jedną z nagród dla zbawionych wiernych.

²⁸ W. Strzelnicki, *Pobojowisko...*, s. 59.

²⁹ *Szkice Kaukazu* Władysława Strzelnickiego napisane były w formie wspomnień i są swego rodzaju pamiętnikiem, w którym autor opisuje swoją podróż po Kaukazie.

Chanach – Panach Ali chanie itd., czy też ludności zamieszkującej tę część regionu), odwołuje się do miejscowych mitów i legend.

Strzelnicki napisał też dwie powieści. Pierwsza – *Dwaj Uzdeni. Powieść kaukaska* – powstała na Kaukazie Północnym, a jej treścią są walki w tym rejonie. Drugą – *Mahmudek. Powieść kaukaska* – Strzelnicki napisał w Azerbejdżanie, czyli na Kaukazie Południowym, i jest to powieść przygodowa. Oba utwory zawierają wiele motywów wschodnich.

Kolejnym znanym literatem z grupy „polskich poetów kaukaskich” był Michał Butowt-Andrzejkowicz. Na Kaukaz zesłany został za przynależność do ruchu spiskowego Szymona Konarskiego. Podczas pobytu na Kaukazie przebywał między innymi w Tyflisie³⁰, Szamchorze, Jelizawietpolu³¹, Sałachły, Szamachy, Baku, Kubie, Derbencie, Temir-Chan-Szurze. Po zakończeniu swojego pobytu w tym regionie napisał *Szkice Kaukazu* w formie wspomnień, zawierające obszerną wiedzę kulturoznawczą o Kaukazie. Autor miał na celu przekazanie czytelnikowi specyfiki kulturowo-cywilizacyjnej Wschodu, z którą polski pisarz spotkał się na Kaukazie. Utwór ten dostarcza bogatej wiedzy etnograficznej o życiu, tradycji, zwyczajach różnych narodów i grup etnicznych Kaukazu i dokumentuje obraz walk ludów kaukaskich przeciwko Rosji.

W *Szkicach Kaukazu* odnaleźć można informacje o specyficznych zjawiskach przyrodniczych: na przykład występowaniu wulkanów błotnych na Półwyspie Abszerońskim, oraz cywilizacyjnych: opis ludności azerbejdżańskiej (jak pisze autor: „tatarskiej”³²) usytuowanie aułów³³ wysoko w górach kaukaskich, czy też istnienie Świątyni Czcieli Ognia w Surachanach niedaleko Baku. Utwór ten dostarcza też bogatej wiedzy przyrodniczej o florze, faunie, klimacie, niezwykłym krajobrazie regionu. Andrzejkowicz zachwycił się przyrodą kaukaską:

cudowność przyrody kaukaskiej zdolna jest na każdym kroku zadziwić myślącego człowieka. Łatwo tam można widzieć doliny złocejące się bójnymi kłosy, na których rozpoczęły się żniwa, a tuż za nimi, na wyższych szczytach, zziębnać od śniegu i zamieci; – kiedy w tymże samym momencie, na spadzistościach gór, rolnik doczekał się swej wiosny, i zasiewa nie wielkie łany jęczmieniem i kukuryzą... Flora kaukazka nie mniej cudowności posiada; rośliny znajome Syberyi, rosną tam obok roślin właściwych Ameryce południowej. Słowem jest to skupienie się kontrastów fizycznych, w których biegunowa przyroda, często równikowej dotyka³⁴.

W *Szkicach Kaukazu* Butowt-Andrzejkowicz ukazał też specyfikę gospodarczą regionu.

Pod wpływem romantyzmu pisarz szczególną uwagę zwracał na elementy nawiązujące do romantyzmu: zachwycił się i rozpoznawał starożytne

³⁰ Tyflis – obecnie Tbilisi, stolica Gruzji. Tyflis to nazwa miasta w języku azerbejdżańskim.

³¹ Jelizawietpol – wcześniej i obecnie Gandza – miasto w Azerbejdżanie.

³² Tatarami (lub Tatarami kaukaskimi) tak w XIX wieku w Rosji nazywano Azerów ze względu na przynależność języka azerbejdżańskiego do grupy języków tureckich, do których należy też język tatarski.

³³ Auł – wysokogórska wioska na Kaukazie.

³⁴ M. Butowt-Andrzejkowicz, *Szkice Kaukazu...*, s. 10.

ruiny zamków, grobów, cmentarzy wschodnich. Fascynacja historią starożytności i średniowiecza związana była u romantyków z refleksją nad życiem i bytem ludzi w starożytności i średniowieczu, wielkimi dziejami czasów przeszłych, czynami wielkich dowódców, monarchów i myślicieli. Z tego właśnie powodu romantycy poznawali stare ruiny, cmentarze i groby. Autorzy romantyczni często czerpali z historii dziejów swoje tematy i inspiracje. Przesłe dzieje i wydarzenia towarzyszyły też jako tło opisywanym wydarzeniom zarówno realnym, jak i fikcyjnym.

Opisane przez Butowta-Andrzejkowicza ruiny starych chrześcijańskich kościołów w Kabardzie świadczyły, między innymi, zdaniem autora, o tym, że Kabardyńcy przed przyjęciem islamu wyznawali chrześcijaństwo. Ukazując Kabardyńców, Michał Butowt-Andrzejkowicz pisze:

Kabardyńcy nie więcej jak od lat stu zostali Mahometanami, dawniej byli Chrześcianami, – powiadają że w głębi ich kraju w wielu miejscach są ruiny chrześcijańskich kościołów³⁵.

Obserwując ruiny starego mostu na północy Azerbejdżanu, który znajdował się niedaleko historycznego Czerwonego Mostu³⁶, autor *Szkiców Kaukazu* pisze, że zgodnie z legendą most ten wybudowany został przez Pompejusza. Dalej autor podaje informacje historyczne o wojnie między Pompejuszem a Mitrydatem. Pisząc o wyprawie Pompejusza, zaznacza, że pierwszy dochodził tylko do stepów Mugańskich (czyli nie tak daleko na północ Azerbejdżanu, gdzie znajduje się Czerwony Most), tym samym podając w wątpliwość historię o tym, że most został wybudowany przez Rzymian.

Pisząc o wschodnich mitach, legendach i wierzeniach Butowt-Andrzejkowicz starał się wprowadzić do swojego dzieła odcień tajemniczości. W *Szkicach Kaukazu*, pisząc o Ormuzdzie, Arymanie, Ferwersach i Diwach, autor odwołuje się do starożytnej mitologii wschodniej (w tym przypadku azerbejdżańskiej) – zoroastryzmu:

ileż to prawd świętych w ich Zenda-Weście, prawd, z których i dziś można się zbudować... I tak Ormuzd zaczyna świat tworzyć i wywołuje do życia Ferwersy, to jest ideały, mające stać się podstawą rzeczy widzialnych i normą wszelkiego istnienia. Tuż zaraz występuje Aryman i tworzy przeciw ludziom Diwy, to jest złych duchów kusicieli³⁷.

Autor *Szkiców Kaukazu* odwołuje się nie tylko do miejscowych, ale też do antycznych (greckich) mitów i legend. Na pierwszych stronach utworu Michał Butowt-Andrzejkowicz pisze:

Kaukaz od niepamiętnych czasów był zawsze krajem cudowności i misteriów. Dawni Grecy łączyli go z Olimpem. Do kaukaskich skał przykuty Prometeusz cierpiał i wytrzymał najokrutniejsze męczarnie – w kaukaskich ciemnych wąwozach Argonauci, wydobywali złote runa, – a wielka czarodziejka Cyrcea ileż to psot tam nawyrządzała. Kaukaskie podania głoszą

³⁵ M. Butowt-Andrzejkowicz, *Szkice Kaukazu...*, s. 15.

³⁶ Czerwony Most (azerb. *Qırmızı körpü*, ros. *Красный Мост*) most, który znajduje się na północy Azerbejdżanu, przy granicy z Gruzją.

³⁷ M. Butowt-Andrzejkowicz, *Szkice Kaukazu...*, s. 134.

o Amazonkach i o śpiewających jeziorach. Najznamienitszy w łańcuchu gór Elbrus, i dziś jeszcze przez krajoznawców królem duchów (Dżyn Padiszach) bywa zazwyczaj nazywany, a inne wierzchołki ciągnących się pasm, są ciągle przedmiotem różnych guseł i przesądów³⁸.

Taki opis miał podkreślić starożytność regionu kaukaskiego, nadać opowiadaniu odcień mistycyzmu i zafascynować czytelnika dotąd nieznanym mu regionem.

W utworze autor przytacza też legendę o wieży w Szamchorze, zgodnie z którą władca Szamchoru, „zakochawszy się w swojej córce”, chciał ożenić się z nią. Córka natomiast przyrzekła, że wyjdzie za mąż tylko wówczas, jeśli jej ojciec wybuduje najwyższy meczet w Szamchorze. Gdy meczet został zbudowany, córka weszła na najwyższy minaret i rzuciła się stamtąd na ziemię.

Legenda ta nawiązuje do starożytnej religii Azerbejdżanu – zoroastryzmu i kultury Ariana-Wadeh (czystej krwi), rozpowszechnionej na terenie Azerbejdżanu i Persji w czasach starożytności, zgodnie z którą mężczyzna, aby zachować czystą krew, często żenił się z córką. Legenda posiada naleciałości czasów późniejszych – islamu (o czym świadczy wybudowanie meczetu). Ale takiego typu aranżacja jest wynikiem pewnej obróbki, dopasowania legendy do czasów współczesnych autorowi, ponieważ po przyjęciu islamu zarówno w Azerbejdżanie, jak i w Persji związki małżeńskie między ojcem i córką, matką i synem, bratem i siostrą zostały zakazane.

W utworze zawarta została też informacja o wschodnim bohaterstwie i rycerskości – dżygitach³⁹.

Autor zwrócił też uwagę na historię regionu, pisząc o panowaniu różnych plemion, władców i dynastii. Na przykład odwołując się do historii Chanatu Gandżyńskiego, autor pisze o gandżyńskich chanach – Dżawad chanie, który poległ w walce z Rosjanami; podając informację o gruzińskim mieście Mcchet, pisze o Kartlosie i Mcchetesie, Daczy, Wachtangu i Gurg Aslanie, którzy byli królami gruzińskimi.

Wśród informacji o Osetyńcach Michał Butowt-Andrzejkiewicz zawiera wzmiankę o królowej Gruzji – Tamarze, która nawróciła Osetyńców na wiarę chrześcijańską.

Pisząc o rozłamie w islamie na sunnitów i szyitów, autor *Szkiców Kaukazu* dokładnie opisuje wydarzenia w Kalifacie Arabskim po śmierci Muhammeda; pisze o pierwszych Kalifach – Abubakrze, Omarze, Osmanie i Alim, o potomkach Aliego Hasanie i Husejnie, którzy zostali zabici przez Moawiaha i jego syna Jezida.

Jak widać, temat Orientu pozwalał „polskim poetom kaukaskim” poruszać wiele wątków, zaczynając od liryki miłosnej, opisów piękna przyrody wschodniej (kaukaskiej), odwoływania się do mitologii wschodniej, historii Kaukazu, wielkich dziejów, dowódców i króli, a kończąc aluzjami do walki o wolność, czy też wspieraniem w tej walce ludów kaukaskich.

³⁸ M. Butowt-Andrzejkiewicz, *Szkice Kaukazu...*, t. 1, s. 9–10.

³⁹ Dżygit – w tłumaczeniu z języków tureckich – „młody chłopak”. Na Kaukazie to dzielny, chrobrzy, sprawiedliwy i odważny jeździec konny, który dobrze włada bronią.

Polscy poeci kaukascy wnieśli do polskiej literatury romantycznej dotąd nieznaną w polskiej literaturze nową egzotyczny koloryt kaukaski i odegrali ważną rolę w rozwoju stosunków między polską kulturą a kulturami narodów kaukaskich.

Bibliografia

- Butowt-Andrzejkowicz M., *Szkice Kaukazu*, t. I, Drukarnia Jana Psurskiego, Warszawa 1859.
- Kalinowski D., *Dalekowschodnie religie w oczach romantyków*, w: *Religie i religijność w literaturze i kulturze romantyzmu*, red. E. Kasperski, O. Krykowski, Warszawa 2008, s. 429–448.
- Łada-Zabłocki T., *Poezje Tadeusza Łady-Zabłockiego*, Drukarnia Karola Kraja, Petersburg 1843.
- Reychman J., *Orient w kulturze polskiego oświecenia*, Warszawa 1964.
- Reychman J., *Polacy w Górach Kaukazu do końca XIX w.*, „Wierchy. Rocznik poświęcony górcom” 1954, s. 40.
- Skórczewski D., *Teoria, literatura, dyskurs. Pejzaż postkolonialny*, Lublin 2013.
- Strzelnicki W., *Poezje*, nakładem J. Strzelnickiego, Żytomierz 1860.
- Strzelnicki W., *Szkice Kaukazu*, nakładem J. Strzelnickiego, Żytomierz 1860.
- Tuczyński J., *Motywy indyjskie w literaturze polskiej*, Warszawa 1981.
- Zajączkowski A., *Mickiewiczowski palampor*, „Poradnik Językowy” 1954, z. 2 (117), s. 1.
- Zajączkowski A., *Orient jako źródło inspiracji w literaturze doby mickiewiczowskiej*, Warszawa 1955.
- Żółkiewski S., „Twórczość” 1952, nr 8.
- Абдуллабекова Г., *Азербайджанско-польские литературные связи XIX–XXI веков*, Мутарджим, Баку 2012.
- Гордин Я., *Русский человек и Кавказ*, w: *Культура и общество. Альманах Фонда им. Д. С. Лихачева*, выпуск 2–3, Санкт Петербург 2006.
- Жирмунский В., *Литературные отношения Востока и Запада как проблема сравнительного литературоведения*, w: В. М. Жирмунский, *Сравнительное литературоведение*, Ленинград 1979.
- Каганович С., *Русский романтизм и Восток: Специфика межнационального взаимодействия*, Ташкент 1984.